

NAD DOMNĚLÝM VÝROKEM FRANCISE BACONA Odpověď Vojtěchovi Hladkému

Vojtěch Hladký reagoval na rozhovor, ve kterém jsem podle něj neprávem vytknul jeho kolegům Z. Neubauerovi a S. Komárkovi zkrslující podání Baconovy koncepce kontrolovaného experimentu, jehož prostřednictvím má být příroda donucena vydat svá tajemství. Jelikož podle mne není kritika něčích názorů projevem neúcty jen proto, že je kritikou, rád bych blíže rozvedl důvody, proč si myslím a proč jsem považoval za potřebné uvést, že se Komárkovo i Neubauerovo zacházení s Baconem vyznačuje značnou mírou svévole.

Své výhrady jsem v rozhovoru zmínil především proto, aby onen pseudocitát, v němž je Baconovi připisován explicitní úmysl „napnout přírodu, tu špinavou děvku, na skřípec a vyrvat jí její tajemství“, přestal kolovat v českém prostředí. Je to právě tento amalgam expresivního obrazu mučírny na straně jedné a pohrdavě vulgárního obrazu poběhlice na straně druhé, který dle mého názoru působí, že se pak celá Baconova koncepce experimentu zploští právě na tento jeden emocionálně nabitý obraz, tj. na inkviziční paradigma spojené s pohrdavým a zároveň násilnickým přístupem k celku přírody. Hojná citovanost takto *vyšinutého* výroku v českých popularizačních článcích o přírodě a ekologii či v bakalářských, diplomových i disertačních pracích je přitom dokladem neblahých následků toho, co by jinak bylo možno pominout jako přešlap.¹ *Vyšinutost* přitom míním nikoli samo „tísnění přírody na mučidlech“, jehož připisování Baconovi má svou dlouhou genealogii na-

¹ Několik příkladů za všechny: „Napněme přírodu, tu špinavou děvku, na skřípec a vyrvéme jí její tajemství,“ pronesl kdysi Francis Bacon, teoretik novověké vědy, empirik a sensualista žijící v 17. století.“ (O. Nezbeda, *Do posledního brouka*, in: *Respekt*, 28. 4. 2011); dále vzdělávací materiál *Filosofie ochrany přírody a současné situace ochrany přírody u nás* vypracovaný v rámci projektu „Modularizace výuky evoluční a ekologické biologie“ (MU Brno): „Francis Bacon: příroda je děvka, kterou je potřeba natáhnout na skřípec a vytlout z ní všechna tajemství“, https://is.muni.cz/el/1431/podzim2015/Bi7112/um/11_Filosofie_ochrany_2015.pdf [navštíveno 9. září 2022]; disertační práce Olgy Vrškové *Ekologické kontexty v teorii a praxi výtvarné výchovy* (Pdf UK, Praha 2008); diplomová práce Ondřeje Nováka *Právo na život a jeho garance ve světle rozvoje biomedicínských technologií*

črtnutou Vojtěchem Hladkým v jeho reakci, ale zejména ono označení přírody za „sprostou děvku“, které tak silně působí na naši imaginaci a jehož zakomponování *expressis verbis* do inkriminovaného citátu si nadále dovoluji přisuzovat komárkovsko-neubauerovské linii.²

Vojtěch Hladký ve své reakci odmítá mou hypotézu, že zmiňované podání má svůj prapůvod v díle Carolyn Merchantové, od níž se pak obraz Bacona coby maskulinního mučitele a prznitele přírody zprostředkovane a v dalších zkreseních dostal až na stránky našich autorů. Za prvé bych chtěl podotknout, že mi nešlo o vystopování bezprostředního vlivu, ostatně Stanislav Komárek ve své reakci přímou obeznámenost s knihou Merchantové popírá a odkazuje na vídeňskou přednášku prof. Riedla.³ U Zdeňka Neubauera mi pak přijde nejpravděpodobnější, že při svém výkladu Bacona vycházel mj. z Fritjofa Capry, který ve své knize *Uncommon Wisdom* právě Merchantovou chválí za to, jak mu v Berkeley nejprve v ústním podání odhalila krutost a brutalitu Baconovy nové vědy a jak přesvědčivě toto radikální přehodnocení významu experimentální vědy posléze shrnula ve své knize *Death of Nature*.⁴ Že právě Fritjof Capra mohl být tím, kdo Zdeňku Neubauerovi zprostředkoval myšlenky Merchantové, lze doložit například Neubauerovým vyličením Bacona jako mučitele děvky-přírody v přednášce *Tao biologie*, inspirované Caprovou knihou *Tao fyziky*.⁵ Dalším (nepřímým) dokladem mohou být také citace převzaté z Caprova *Bodu obratu* v redakčním úvodníku 26. čísla časopisu *Prostor* na téma *Ekologie: návrat vytěsněného*, v němž jsou publikovány i články Z. Neubauera a S. Komárka.⁶ Ostatně i Stani-

(PrF MU, Brno 2011/2012); bakalářská práce Terezy Náhlíkové *Adolf Portmann a jeho čeští žáci* (FSS MU, Brno 2008).

² Zároveň přiznávám své přehlédnutí, když jsem ve společné knize Zdeňka Neubauera a Tomáše Škrdlanta nezaznamenal, že pasáž obsahující inkriminovaný pseudocitát patří do kapitoly psané druhým z obou autorů. Evokace přírody coby děvky hodné natažení na skřípec v Neubauerově článku *Tao biologie*, zmiňovaném v Hladkého reakci, stejně jako nekritické převzetí Komárkova pseudocitátu Neubauerem v knize *Hledání společného světa. Úvahy o filosofii a proměnách vědění* přesto umožňují považovat nejen Stanislava Komárka, ale i Zdeňka Neubauera za autority zodpovědné za zkresené podání Baconova díla v českém kontextu.

³ Srv. S. Komárek, *Multi rixantur de lana saepe caprina* v tomto čísle, str. 103.

⁴ F. Capra, *Uncommon Wisdom*, London 1988, str. 283.

⁵ F. Capra, *Tao fyziky*, Praha 2003; Z. Neubauer, *Tao biologie*, in: *Vhled*, dostupné z: [https://www.vhled.cz/Archiv/Casopis_Vhled\(cislo3\)/Vstupni_stranka/Tao_a_svet/Tao_biologie.html](https://www.vhled.cz/Archiv/Casopis_Vhled(cislo3)/Vstupni_stranka/Tao_a_svet/Tao_biologie.html) [navštíveno 9. září 2022].

⁶ „Když na počátku novověku Francis Bacon představoval svou novou, empirickou metodu, použil při tom výrazů, o nichž Fritjof Capra, známý představitel

slav Komárek věnoval českému překladu Caprova *Bodu obratu* recenzi, v níž Caprovo dílo označuje za zdroj cenných inspirací.⁷

Především však dlužím Vojtěchovi Hladkému odpověď, proč nadále považuji autorku knihy *The Death of Nature* za prvotní zdroj celkově matoucího citátu, který začal žít vlastním životem. Důvodem je, že právě ona je zodpovědná za explicitní ztotožnění Baconovy experimentální metody s krutostí a brutalitou inkvizičních a čarodějnických procesů i s hrubě maskulinním traktováním přírody jako nesvéprávné ženy. Jako první také do takto neblahého vykreslení svévolně přimíchala zmínku o tom, že Bacon se nezdá vyjadřovat o hmotě jako o „sprosťte nevěstce“: „Bacon frequently described matter in female imagery, as a ‚common harlot‘.“⁸ Tímto vyjádřením je Merchantová o malinko blíže textovým podkladům než naši čeští autoři: nezaměňuje totiž hmotu (či látku, podržíme-li se úzu pro překládání starověkých autorů) za celek přírody. Přesto jde i její výklad proti smyslu Baconova textu. Bacon totiž tímto obratem *pouze odkazuje* na názor, který sám nezastává, ale který připisuje Platónovi a Aristotelovi: látka má být podle tohoto názoru schopná vzít na sebe jakoukoli formu, čímž by se právě podobala nevěstce.⁹ V dalším postupu dezinterpretací je toto hanlivé označení látky

myšlení ‚new age‘, zřejmě oprávněně soudí, že pocházejí z tehdy běžných procesů s čarodějnicemi. Bacon hovoří o tom, že přírodu je třeba ‚honit se psy po jejich bludných stezkách‘, ‚dostat ji pod tlak‘ a ‚natáhnout na skřípec, dokud nevydá svá tajemství‘. Cílem nové vědecké metody bylo přírodu ‚ovládnout a učinit z ní otrokyni‘: *Ekologie: návrat vytěsněného*, in: *Prostor*, 26, 1993, str. 5.

⁷ S. Komárek, *Fritjof Capra: Bod obratu. Věda, společnost a nová kultura*, in: *Vesmír*, 82, 2003, str. 28.

⁸ C. Merchantová, *The Death of Nature. Women, Ecology, and the Scientific Revolution*, San Francisco 1980, str. 171.

⁹ F. Bacon, *On the Dignity and Advancement of Learning. The Works of Francis Bacon*, IV, vyd. J. Spedding – R. L. Ellis – D. D. Heath, Cambridge 2011, str. 320. Druhé místo, kde Bacon zmiňuje ztotožnění látky s nevěstkou, je rovněž jeho parafrázi aristotelského pojetí, konkrétně dělení látky na sublunární a supralunární: *Sed quod ulterius receptum est, – caelestia mutationes non subire; sublunaria vero aut elementaria, quae vocant, iisdem obnoxia esse; et materiam horum instar meretricis esse, novas formas perpetuo appetentem; illorum autem instar matronae, stabili et intemerato connubio gaudentem.* (Němčič, jak se dále traduje, nebe nepodléhá žádným změnám, avšak věci sublunární či elementární, jak je nazývají, jsou jim podřízeny. I pokud jde o látku, je tady rozdíl: látka sublunárního světa je jako nevěstka, která se neustále dožaduje nových forem, zatímco látka supralunárního světa jako vdaná, počestná žena, jež se těší trvalému a neposkvrněnému manželství.) F. Bacon, *Cogitationes de Natura Rerum*, in: *týž, The Works of Francis Bacon*, III, vyd. J. Spedding – R. L. Ellis – D. D. Heath, Cambridge 2011, str. 33. O pomýlenosti

za sprostou nevěstku vztaženo na celek přírody a spojeno s jejím natahováním na skřípec. Naši čeští autoři pak takovýto amalgám vydávají za přímý citát a učiní z něj „známé rčení Francise Bacona, teoretika novověké vědy, empirika a sensualisty, žijícího v 17. století, době, kdy vznikaly základy dnešní vědy: ‚Napneme přírodu, tu špinavou děvku, na skřípec a vyrvěme jí její tajemství‘.“¹⁰ Nejsem si jist, nakolik je tento zavádějící amalgam omluvitelný tím, že se v obdobné podobě objevuje též v pracích některých zahraničních autorů, jež ve své reakci zmiňuje Vojtěch Hladký. Stojí přitom za zmínku, že se všechny tyto práce opírají o knihu *The Death of Nature* Carolyn Merchantové jako o inspirační zdroj svých interpretací, což jen opět potvrzuje mou hypotézu o původu daného zkreslení, kterou Vojtěch Hladký ve své reakci zpochybňuje.¹¹ Především však žádný z těchto zahraničních autorů nezachází se rčením o natahování přírody coby špinavé děvky na skřípec jako s citátem formulovaným v této křiklavé podobě samotným Baconem. To je spíše české specifikum, jehož je myslím nejvyšší čas se definitivně zříci.

Dosavadní část mé polemiky byla tou snadnější a její potřebnost a užitečnost je snad nyní dostatečně zřejmá. Skutečná práce nad Baconovými texty však začíná teprve nyní, kdy opustíme zajetí sekundární výkladové tradice s jejími výše zmíněnými přehmaty, a uvolníme si tím cestu ke střídmějšímu posuzování Baconova místa v dějinách experimentálního vyslýchání přírody. Inkviziční paradigma přitom z mého pohledu není dobrým vodítkem, neb při oněch neblaze proslulých procesech

výkladu Merchantové přitom jasně svědčí, že Bacon tento „lidový a chatrný“ názor explicitně odmítá jako založený na pouhém zdání a pověrčivosti: *Popularis opinio videtur esse, et infirma, et ex apparentia et superstitione orta* (tamt.).

¹⁰ S. Komárek, *Dějiny biologického myšlení*, Praha 1997, str. 50. V téměř identické podobě je tento výrok explicitně připisován Baconovi také v Komárkové článku *Paranoia všedního dne*, který vyšel opakovaně v časopisech *Vesmír*, 71, 1992, str. 227 n., *Scientia & Philosophia*, 4, 1992, str. 30–32, a *Tvar*, 49–50, 1993, str. 16, a v souboru *Sto esejí o přírodě a společnosti*, Praha 1995, str. 72: „Velice příznačně zní výrok jednoho z duchovních spolutvůrců karteziánského obratu, F. Bacona: ‚Napneme přírodu, tu špinavou děvku, na skřípec [...]‘“; dále též v Komárkové knize *Příroda a kultura. Svět jevů a svět interpretací*, Praha 2008, str. 205.

¹¹ Všechna Hladkým citovaná díla zmiňují Merchantovou jako zdroj svého výkladu, s výjimkou M. Dowie, *Losing Ground. American Environmentalism at the Close of the Twentieth Century*, Cambridge 1996, str. 11. Tato kniha však celkově se zdroji pracuje nanejvýš volně, mnoho citátů nedokládá vůbec a zejména v inkriminované pasáži, kde vedle sebe klade Baconovu údajnou zmínku o přírodě-nevěstce a jeho snahu o podmanění přírody silou, zjevně vychází z citací převzatých z Merchantové (*The Death of Nature*, str. 172), kterou M. Dowie na jiném místě knihy doporučuje jako významný zdroj inspirativních vhledů do ekologického myšlení.

16. a 17. století neběželo ani tak o odhalení dosud neznámých jevů, příčin či forem, ale spíše o stvrzení pravdy, o níž byl vyslyšající již předem přesvědčen. Bacon sám naopak opakovaně zdůrazňuje, že nepodložené spekulace a projektování našich představ na přírodu jsou zdrojem omylů a slepoty k vlastní povaze přírodního jsoučna. Z jeho kritiky idolů přímo plyne, že náležitá pozornost, nezkreslující a nestranné pozorování a posuzování musí nastoupit na místo, které dosud okupovalo promítání našich vlastních, zejména pak antropomorfních představ na přírodní jevy. Oproti obrazu uzurpátora, který si chce podmanit přírodu násilím bez ohledu na její svébytnost, tak vystupuje do popředí experimentátor jako ten, kdo dává zkoumané věci příležitost odmítnout představy či hypotézy, které jsme si o ní již dříve učinili. Příroda musí být zkrátka *vyprovokována* lidským uměním k tomu, aby nám podala svědectví o svém vnitřním fungování a zbavila nás mylných domněnek o své povaze. Nikak nepopírám, že kontemplativní postoj je vůči takovému vyslyšení do jisté míry opačný a že celkovým úběžníkem Baconovy „velké obnovy“ je nakonec znovunabytí panského postavení nad přírodou, o něž jsme byli připraveni v důsledku prvotního pádu. Toto pragmatické zacílení experimentálního vědění má však za svou podmínku odhalení vlastní „přirozenosti věcí“, takže „[...] nad přírodou lze zvítězit leda tak, že jí posloucháme. Ono dvojití úsilí, totiž úsilí o lidské vědění a o lidskou moc, tu v pravdě splývá vjedno [...]“.¹² Vztah panství k tomu, co má být ovládáno, tak lze *cum grano salis* označit za vztah dialektický, v němž se moc nad přírodou ukazuje jako přímo úměrná naší schopnosti se jí podřídit. O významu i podstatných mezích Baconova experimentálního přístupu k přírodě však jistě nepadlo poslední slovo. Důslednému poznání jeho odkazu ale musí nutně předcházet eliminace některých přetrvávajících přeludů, zejména pak „idolů divadla“ spočívajících mj. v nekritickém přejímání názorů autorit, jimiž oba čeští autoři bezpochyby jsou.

Ondřej Švec

¹² F. Bacon, *Nové Organon*, přel. M. Zůna, Praha 1990, str. 66.